

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951:351.765

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.48>

І. М. Бергеля
кандидат юридичних наук,
спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії
Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів
і природокористування України «Ірпінський економічний коледж»
orcid.org/0000-0003-0768-0777

ДЕЯКІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕВТАНАЗІЇ ТВАРИН

У статті досліджується національна нормативно-правова база адміністративно-правового регулювання евтаназії тварин. Проводиться глибокий аналіз чинного законодавства, пропонуються власні висновки, судження та пропозиції з питання врегулювання проведення евтаназії тварин, зокрема зміни та доповнення до ст. 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення та Методичних рекомендацій щодо проведення евтаназії тварин, затверджених Наказом Державного комітету ветеринарної медицини від 07.09.2010 р. № 365.

Акцентується увага на схожості та відмінності понять «евтаназія тварин» та «евтаназія людини», етичних проблемах та думках громадськості з приводу проведення евтаназії (присипляння) тварин. З'ясовано, що в законодавстві, яке забороняє жорстоке поводження з тваринами, регламентуються такі поняття, як «умертвіння», «евтаназія», «забий» та інші, що стосуються, як правило, певного виду тварин, Розглядаються випадки проведення законної та незаконної евтаназії тварин органами місцевої влади.

Досліджується діяльність «Бюро ритуальних послуг для тварин» у частині проведення ними евтаназії.

Вивчаються види (соціальна та паліативна), підстави та методи (фізичні, інгаляційні та неінгаляційні) проведення евтаназії тварин. Зауважується, що мають використовуватись такі методи проведення евтаназії, які є гуманними, тобто повністю виключають жорстокість. У полі зору залишаються труднощі в роботі лікарів ветеринарної медицини, дотримання ними відповідних правил та процедур, використання законних методів проведення евтаназії.

Акцентується увага на бажаній поведінці власників тварин під час процедури, адже вони, як правило залишають тварину наодинці з ветеринарним лікарем, і та, в останні хвилини свого життя, переживає сильне хвилювання, поглядом шукає власника.

Особлива увага надається проведенню евтаназії (присипляння) тварин незаконними, зокрема фізичними методами, або ж без відповідних на те підстав (щодо безпритульних тварин, яким не знайшли власників тощо).

Ключові слова: евтаназія, евтаназія тварин, види, підстави та методи проведення евтаназії тварин, присипляння, гуманні методи проведення евтаназії, жорстоке поводження з тваринами.

Berehelia I. M. SOME ISSUES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF ANTANASY OF ANIMALS

The article examines the national legal framework for administrative and legal regulation of animal euthanasia. An in-depth analysis of current legislation, offers their own conclusions, judgments and proposals on the regulation of euthanasia of animals, in particular, changes and additions to Art. 89 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and Guidelines for euthanasia of animals, approved by the Order of the State Committee of Veterinary Medicine from 07.09.2010 № 365.

Emphasis is placed on the similarities and differences between the concepts of «animal euthanasia» and «human euthanasia», ethical issues and public opinion about the euthanasia (sleeping) of animals. It was found that the legislation prohibiting cruel treatment of animals regulates such concepts as «killing», «euthanasia», «slaughter» and others, which usually relate to a particular species of animals, Cases of legal and illegal euthanasia of animals by local authorities.

The activity of the “Bureau of ritual services for animals” in terms of their euthanasia is studied.

Types (social and palliative), bases and methods (physical, inhalation and non-inhaled) of euthanasia of animals are studied. It is noted that such methods of euthanasia should be used, which are humane, ie completely eliminate cruelty. Difficulties in the work of veterinarians, their compliance with relevant rules and procedures, the use of legal methods of euthanasia remain in sight.

Emphasis is placed on the desired behavior of pet owners during the procedure, because they usually leave the animal alone with a veterinarian, and she, in the last minutes of his life, is experiencing great excitement, looking for the owner.

Particular attention is paid to euthanasia (sleeping) of animals by illegal, in particular physical methods, or without appropriate grounds (for homeless animals that have not found owners, etc.).

Key words: euthanasia, euthanasia of animals, types, grounds and methods of euthanasia of animals, sleeping, humane methods of euthanasia, cruel treatment of animals.

Вступ. Вітчизняні та зарубіжні вчені, лікарі та представники різних релігійних конфесій ведуть палкі суперечки щодо застосування евтаназії людині, висловлюючи свої міркування стосовно підтримки, або ж осуду. Однак існує інший, не менш важливий аспект даного питання – проведення евтаназії тварин, проблематикою якого переймаються переважно власники тварин, лікарі ветеринарної медицини та зоозахисники. Більшою мірою це відбувається тому, що українське суспільство, як суспільство пострадянського простору, не готове захищати тварин, адже вважає більш пріоритетним реалізовувати права людини. Проте глобальна етична та малорегульована законодавцем проблема евтаназії тварин є надзвичайно актуальною, адже вони – живі істоти? й так само, як і людина, відчувають дискомфорт, голод, спрагу та біль. А отже, евтаназія має відбуватися з дотриманням усіх необхідних методів та процедур, у чітких межах чинного законодавства, насамперед задля того, щоб уникнути будь-яких проявів жорстокості.

Національна нормативно-правова база України регулює деякі питання проведення гуманної евтаназії тварин, однак не в повному обсязі. Внесення змін та доповнень, вироблення чіткого алгоритму дій для лікарів ветеринарної медицини та власників тварин мінімізує стрес та біль приречених тварин. Водночас турбує й питання проведення евтаназії тваринам без належних на те підстав, і це потребує негайного законодавчого регулювання, зокрема й у частині призначення покарання за таке правопорушення.

Постановка завдання. Беручи до уваги вищезазначену проблематику, метою цієї статті є опрацювання та аналізування чинного національного законодавства, вивчення підстав та методів проведення евтаназії, які виключають жорстокість.

Опосередковано питання евтаназії досліджували вчені-адміністративісти Бондаренко Н.С. [1], Турська В.О. [2], вчені в галузі ветеринарії Власенко В.М., Рубленко С.В., Яремчук А.В. [3] та інші. Проте необхідність поглибленого вивчення питання адміністративно-правового регулювання проведення евтаназії тварин зумовлює актуальність обраної теми.

Результат дослідження. На думку більшої частини суспільства, евтаназія – це припинення життя людини згідно з медичними показами, за власною згодою або згодою рідних. Проте виникає слушне запитання: як у зв'язку із цим евтаназія може застосовуватися до тварин, адже вони дати такої згоди не можуть? Ці дві полярні думки викликають гарячі дискусії серед науковців.

Заглиблюючись у дослідження питання походження та значення слова «евтаназія», розуміємо, що це – навмисне прискорення смерті невилікувально хворого, що позбавити його

зайвих мук [4], або ж евтаназія (грец. *eu* – добре + грец. *θάνατος* – смерть) – практика припинення (або скорочення) лікарем життя людини, яка страждає невиліковним захворюванням, відчуває нестерпні страждання, коли хвороба бере своє, на задоволення прохання хворого в безболісній або мінімально болісній формі з метою припинення страждань [5].

Аналізуючи вищевикладене, підсумовуємо, що евтаназія для людини – це «добра смерть», а евтаназія (присипляння) для тварин – це міри з швидкісного та, в ідеалі, безболісного переривання біологічних процесів в організмі [6].

Відразу ж виникає запитання: яким тваринам і в яких випадках необхідна евтаназія? Якщо йдеться про невиліковно хворих тварин або ж тих, які перебувають у глибокій старості (коли тварина вже не може рухатися, вживати їжу тощо), – це покази для її проведення, але якщо це небажаний приплід чи безпритульні тварини – то підстави проведення евтаназії відсутні!

Зокрема, шквал критики від любителів тварин та зоозахисників отримала евтаназія 70 собак (серед яких більша частина тварин – цуценята) у м. Миколаєві у 2018 році. У «Центрі захисту тварин» міста пояснили: «Сьогодні дійсно на підприємстві було застосовано такий засіб регулювання чисельності безпритульних собак, як евтаназія. Комісія на підставі Закону «Про захист тварин від жорстокого поводження», Методичних рекомендацій щодо проведення евтаназії тварин, затверджених наказом Державного комітету ветеринарної медицини від 07.09.2010 р. № 365 та внутрішніх документів, прийняла рішення про присипляння 70 безпритульних собак на підставі висновків про їх агресивність чи невиліковні хвороби» [7].

Згідно зі ст. 16 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [8] регулювання чисельності диких тварин і тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створюваних діяльністю людини, здійснюється методами біостерилізації або біологічно обґрунтованими методами, а в разі неможливості їх застосування – методами евтаназії.

Таким чином, наявні факти свідчать, що в Миколаєві евтаназію собакам провели неправомірно, адже це крайній метод регулювання чисельності, який застосовується лише тоді, коли неможливо використати інші методи.

Разом із тим органи місцевого самоврядування також «ґрішать» так званими «жорстокими» методами проведення евтаназії – це відстріл тварин, отруєння, газові камери, електрострум та інші. Засмучує й те, що такі методи, окрім України, використовуються у багатьох країнах світу.

Адміністративне законодавство, що забороняє жорстоке поводження з тваринами, регламентує такі поняття, як «умертвіння», «евтаназія», «забій» та інші, що стосуються певного виду тварин. Наприклад, для сільськогосподарських найчастіше застосовується «забій», евтаназія ж – найчастіше для домашніх.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [8] умертвіння тварин допускається: для одержання господарсько корисної продукції; для припинення страждань тварин, якщо вони не можуть бути припинені в інший спосіб; за необхідності умертвіння новонародженого приплоду тварин; для регулювання чисельності диких тварин і тварин, що не утримуються людиною, але перебувають в умовах, повністю або частково створюваних діяльністю людини; за необхідності умертвіння окремих тварин, які хворі на сказ чи на інше особливо небезпечне захворювання або є носіями особливо небезпечного захворювання; за необхідності оборони від нападу тварини, якщо життя або здоров'я людей знаходиться в небезпеці. Разом із тим варто зауважити, що під час умертвіння тварин мають дотримуватися такі вимоги: умертвіння проводиться методами, що виключають передсмертні страждання тварин; приміщення, де проводиться умертвіння, повинно бути відокремлене від приміщення, де утримуються інші тварини; забороняється застосовувати негуманні методи умертвіння тварин, що призводять до загибелі від задущня, електричного струму, больових ін'єкцій, отруєння, курареподібних препаратів, перегріву та інших больових методів; забороняється використовувати для умертвіння тварин пестициди з вмістом фосфіду цинку; переробка тварин дозволяється тільки після їх умертвіння; умертвіння тварин, що страждають, проводиться негайно, якщо їх страждання неможливо припинити іншим чином [8].

Отже, у зв'язку із цим вбачаємо, що в окремих випадках евтаназія необхідна, адже припиняє важкі страждання тварини, а в деяких – її проведення є невиправданим.

Під час проведення евтаназії тварин, окрім вищезазначеного Закону, керуються також «Методичними рекомендаціями щодо проведення евтаназії тварин», затвердженими Наказом Державного комітету ветеринарної медицини від 07.09.2010 р. № 365 [9]. Ними визначено два види евтаназії:

1) соціальна — рішення щодо умертвіння тварин залежить від суспільства та економіки, керується критерієм «витрати – вигоди»;

2) паліативна — використовується з відчуття професійної етики та поваги стосовно пацієнта у випадку, коли з терапевтичної точки зору вже нічого не можна вдіяти для того, щоб зупинити хворобу [9].

Передусім цікаво, якими ж мають бути підстави для проведення соціальної евтаназії, враховуючи економічні показники та критерій «витрати – вигоди», адже зрозуміло, що економіка країни постійно в кризовому стані, а тварин дешевше, тобто вигідніше, приспати, чим утримувати.

Отже, підставами для проведення соціальної евтаназії є:

а) неадекватна агресивна поведінка, яка не дозволяє утримувати тварину в умовах спілкування з людиною та іншими тваринами, у тому числі ідіопатична агресія (синдром раптової люті); б) прояви сильного психологічного виснаження (обсесивно-компульсивний синдром або невроз нав'язливих станів тощо) чи страждання під час тривалого утримання у притулку; в) виникнення особливо небезпечних інфекційних хвороб, у тому числі спільних для людей і тварин та проведення карантинних заходів; г) патологічна боязкість; д) необхідність умертвіння новонародженого приплоду; е) відсутність соціалізації на людину в результаті ранньої сенсорної та соціальної депривації (здичавіння); ж) регулювання чисельності тварин, до яких немає можливості застосовувати методи біостерилізації (кастрації) або інших біологічно обґрунтованих методів [9].

Викликає справедливі подив більша частина вищенаведених підстав, які видаються абсурдними (патологічна боязкість, умертвіння новонародженого приплоду, відсутність соціалізації на людину, страждання під час тривалого утримання у притулку). Зокрема, «Методичні рекомендації щодо проведення евтаназії тварин» мають чітко передбачати підстави застосування евтаназії до новонародженого приплоду тварин (наприклад, хвороба, яка не піддається лікуванню), адже вже 3-денні цуценята, хоча іще нічого не бачать і не чують, вже реагують гавкотом на несприятливі для них умови чи шуми. Деякі суперечливі думки виникають й щодо застосування евтаназії до здичавілих тварин, адже необхідно спробувати всі методи їх приручення, а евтаназію проводити лише тоді, якщо така тварина несе загрозу для суспільства чи інших тварин.

Також виникає цілком слушне запитання щодо застосування евтаназії до тварин, які страждають під час тривалого утримання в притулку, – які ж мають бути там умови утримання і поводження та як шукали власника для тварини, що єдиним виходом є проведення евтаназії? Наприклад, у м. Ірпені є власний спосіб знайти тваринам господарів – проведення «котоярмарків», і цей позитивний досвід варто переймати іншим містам та селищам [10].

Паліативна ж евтаназія видається найбільш виправданою, адже має серйозні підстави для проведення. Хоча, й вона має деякі суперечливі підпункти.

Отже, згідно з «Методичними рекомендаціями щодо проведення евтаназії тварин», затвердженими Наказом Державного комітету ветеринарної медицини від 07.09.2010 р. № 365 [9], паліативна евтаназія проводиться, якщо у тварин: а) тяжкі травми та каліцтва, несумісні з життям; б) III-IV стадії онкологічних захворювань; в) декомпенсація хронічних захворювань серця, легень, печінки, нирок; г) паралічі, парези та інші невиліковні хвороби; д) за віком (старезність, тобто якщо процес старіння зайшов надто далеко; або новонароджених та підсосних, що мають фізіологічні вади).

Із пп. д) проведення паліативної евтаназії погодитись важко, бо якщо тварина дуже стара, але почуває себе добре, то немає потреби її вбивати [10].

Відповідно до п.п. 10, 11 Методичних рекомендацій евтаназія повинна проводитись із спричиненням мінімальних фізичних і моральних страждань для тварини. Вибраний метод евтаназії повинен викликати втрату свідомості (глибокий наркоз) та смерть, викликану зупинкою роботи серця чи центру дихання [9].

Дозволеними та гуманними визнані такі методи та засоби для евтаназії тварин: інгаляційні речовини (коли тварина вдихає речовини), неінгалідовані речовини (барбітурати, пентобарбітал та інші речовини, які вводяться ін'єкційно), а також фізичні методи умертвіння (вогнепальна зброя, знекровлення, електричний струм, обезголовлювання тощо) [6]. Найкращим для тварин (найгуманнішим), як стверджують лікарі ветеринарної медицини, є внутрішньовенні ін'єкції пентобарбіталу. Однак слід закцентувати увагу на тому, що ветеринари піднімають інші важливі проблеми проведення евтаназії. Зокрема й таку, що власники віддають тварин до притулків або виходять із кімнати у найвідповідальніший момент присиплення хворого собаки чи kota. Американка Джиссі Дітріх запитала у свого ветеринара про найтяжче у його роботі. «Він сказав, що це той момент, коли 90% власників лишають тварину в кімнаті саму, коли він її присипляє», – написала жінка у пості. При цьому вона процитувала ветеринара, що «в останній момент тварини, як правило, дивляться на всі боки у пошуку своїх власників» [11].

Особливої уваги слід надати питанню адміністративної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами, адже, проводячи евтаназію незаконними методами чи без відповідних підстав, людина вчиняє жорстоко.

Стаття 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення [12] не містить адміністративної відповідальності за порушення правил проведення евтаназії тварин, але регламентує поняття жорстокого поводження з тваринами: це знущання над тваринами, завдання побоїв або вчинення інших насильницьких дій, що завдали тварині фізичного болю, страждань і не спричинили тілес-

них ушкоджень, каліцтва чи загибелі, залишення тварин напризволяще, у тому числі порушення правил утримання тварин, – усе це тягне за собою накладення штрафу від двохсот до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією тварини, якщо перебування тварини у власника становить загрозу для її життя або здоров'я.

В інших частинах вищезазначеної статті регламентуються ті самі дії, вчинені стосовно двох і більше тварин, або групою осіб, або особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке саме порушення, пропаганда жорстокого поводження з тваринами та насильницькі дії стосовно тварин, спрямовані на задоволення статевої пристрасті [12].

Як убачається зі змісту ст. 89 КУпАП, немає жодного покарання за проведення безпідставної евтаназії тварин, немає жодного покарання за проведення евтаназії тварин негуманними методами, а дані питання варті уваги законодавця виділити їх окремо, а особливо – якщо присипляється велика кількість тварин. Тому пропонуємо статтю 89 доповнити частиною 4. «Проведення евтаназії тварин негуманними методами» тягне за собою накладення штрафу від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти днів.

Відповідно за позбавлення життя тварини шляхом евтаназії без законних на те підстав – притягувати до кримінальної відповідальності.

Наступним важливим аспектом, який потребує розгляду, є існування різних блогів у мережі Інтернет, зокрема й «Бюро ритуальних послуг для тварин», яке, в тому числі, надає послуги з евтаназії (присиплення) тварин. На сайті бюро зазначено, що присиплення (евтаназія) – це переривання життя тварини за допомогою введення препарату, що припиняє життєві функції. Але перш за все лікар і власник повинні зробити все можливе для лікування тварини, і лише після того, коли всі методи й спроби вилікувати домашнього вихованця виявилися безуспішними, приймається рішення про евтаназію. Евтаназія кішок і собак має бути виправданою, безболісною і швидкою. Якщо собака доживає до глибокої старості, то тварину можна підтримувати та проліковувати, але деколи хвороба заподіює страждання. Якщо неможливо полегшити біль, і його хвороба невиліковна, як правило, проводиться евтаназія тварин. Але це крайній захід, і таке рішення повинно прийматися власником тварини. Існує декілька фармакологічних схем, кінцевою метою яких є медикаментозна зупинка дихання і серцебиття. Одне необхідно знати: спочатку тварина має бути занурена в глибокий наркоз із використанням комбінованої схеми загальної анестезії, цим досягаються такі ефекти: виключення ЦНС, больовій і руховій чутливості –

тобто тварина повільно засинає, як для проведення порожнинної операції й нічого не відчуває. Зберігається лише активність вегетативної нервової системи – дихання і серцебиття. Після чого наркоз заглиблюється до стадії зупинки серця – тобто безпосередньо сама евтаназія. Під час проведення евтаназії лікар зобов'язаний констатувати клінічну смерть через 5, 10 або 15 хвилин, і лише після цього залишити тварину [13].

Зауважимо, що якщо бюро дотримуються усіх рекомендації, про які зазначає на своєму сайті, то процедура відбувається в межах законодавства. Однак органи державної влади повинні здійснювати нагляд та контроль за діяльністю таких організацій задля того, щоб уникнути будь-яких порушень під час проведення тваринам евтаназії.

Проте в той час, коли певні особи намагаються полегшити тваринам страждання, інші – навпаки, бажають проводити евтаназію за будь-яких підстав.

На сайті електронних петицій Житомирської мерії 6 липня 2018 року була зареєстрована петиція Віталія Поліщука щодо того, що якщо тваринам (собакам) Комунальним підприємством м. Житомира протягом 2-3 місяців не буде знайдено власників – їм потрібно провести евтаназію, інакше вони нестимуть загрозу для людей [13]. Петиція була підтримана містянами й набрало більше 250 голосів. Місцева влада – не підтримала цього очевидно протизаконного звернення.

Такі протиріччя, що виникають у суспільстві із приводу проведення евтаназії, свідчать про незнання законодавства та про виражену жорстокість по відношенню до тварин, яких, у своїй більшості, саме людина робить безпритульними.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження дозволяють стверджувати, що чинне законодавство України (особливо Методичні рекомендації щодо проведення евтаназії тварин», затверджені Наказом Державного комітету ветеринарної медицини від 07.09.2010 р. № 365 та КУпАП) у сфері проведення евтаназії тварин потребує суттєвих змін та доповнень.

Також, у свою чергу, українське суспільство має відходити від пострадянських стереотипів жорстокого поводження із тваринами й формувати світогляд поміркованої європейської спільноти.

Література

1. Бодаренко Н.С. Адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами (порівняльно-правова характеристика законодавства України та країн СНД) : дис. ...на здобуття ступеня кандидата юрид. наук : 12.00.07 ; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2016. 220 с.
2. Турська В.О. Адміністративно-правове регулювання захисту тварин від жорстокого поводження : дис. ...на здобуття ступеня кандидата юрид. наук : 12.00.07. НУ ОЮА. Одеса, 2016. 232 с.
3. Проблеми евтаназії тварин / Власенко В.М., Рубленко С.В., Яремчук А.В. URL: [nvvm_2013_11_11%20\(1\).pdf](http://nvvm_2013_11_11%20(1).pdf).
4. Українська мала енциклопедія. 16 кн. : 8 т. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАІЩ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1958. Т. 2 : Д–Є, кн. 3. 432 с. С. 402.
5. Вікіпедія. Евтаназія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Евтаназія>.
6. Вікіпедія. Евтаназія тварин. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Евтаназія_тварин.
7. Інформаційне агентство УНІАН Масова евтаназія собак у Миколаєві. URL: <https://www.unian.ua/ecology/salvationspecies/10189167-masova-evtanaziya-sobak-u-mikolayevi-v-centri-zahistu-tvarin-poyasnili-navishcho-prispali-70-tvarin-vipravleno.html>.
8. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 27. Ст. 230.
9. Методичні рекомендації щодо проведення евтаназії тварин : Наказ Державного комітету ветеринарної медицини від 07.09.2010 р. № 365. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN_59308.html.
10. Берегеля Г.М. Адміністративно-правовий захист тварин від жорстокого поводження : дис. ...на здобуття ступеня кандидата юрид. наук : 12.00.07 ; Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ. 2018. 225 с.
11. Розділ «Суспільство». Це має знати кожен власник тварини! Ветеринари про найтяжче у своїй роботі. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/09/11/233076/>.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984, додаток до № 51. Ст. 1122.
13. Похованням і кремацією собак і кішок займається Бюро ритуальних послуг для тварин. URL: <http://bru.kiev.ua/news/314-evtanaziya-tvarin.html>.
14. Житомиряни пропонують владі застосовувати евтаназію до безпритульних тварин, у міськраді кажуть – суперечить закону. Житомир info. URL: https://www.zhitomir.info/news_176477.html.